

Radykalne Oświecenie Autor tekstu: **Yoram Stein**

Tłumaczenie: **Iłona Vijn-Boska**

Wolność indywidualna ważniejsza niż wolność wyznania religijnego

Cywilizowanemu społeczeństwu nie potrzeba religii. Historyk Jonathan Israel napisał „Radykalne oświecenie” — o nurcie, w którym nie ma miejsca dla Boga. Według niego Hirsi Ali jest spadkobierczynią Spinozy.

Hirsi Ali Ayaan Hirsi Ali (Somalia, 1969) jest holenderskim politykiem. Pracowała jako tłumaczka w klinice aborcyjnej i domach dla maltretowanych kobiet. Publiczna krytyka islamu oprócz pochwał zaowocowała krytyką i groźbami, które zmusiły ją do ukrywania się przez pewien czas. Obecnie jej książka jest na czwartym miejscu listy bestsellerów w Rzymie (po trzech książkach o papieżu).

Co to jest oświecenie? W 2005 r. to znane pytanie Immanuela Kanta nie pozostaje dłużej kwestią czysto akademicką. Trzy holenderskie partie podjęły się dyskusji nad tym zagadnieniem. Liberalni, tak jak Ayaan Hirsi Ali są zdania, że oświecenie może uwolnić religie od nietolerancji i fundamentalizmu, oraz że islam potrzebuje oświecenia. Jej przeciwnicy traktują to jako "fundamentalistyczne oświecenie". Konserwatyści z kolei uważają, że Europa przez to straciła wiarę w Boga, tradycję i najważniejsze wartości moralne, i popadła w nihilizm i kulturowy relatywizm.

Brytyjski historyk Jonathan Israel (1946) zdaje się być odpowiednią osobą, aby wyjaśnić kontrowersje wokół tego tematu. Jako wykładowca nowożytnej historii w Princeton (USA) poświęca on wiele czasu na studiowanie okresu Oświecenia. Napisał między innymi „Republikę” o Niderlandzkiej Republice czasów Złotego Wieku i „Żydzi w Europie, 1550-1750”. Znany stał się dzięki 944 stronicowej pracy „Radykalne Oświecenie”, mówiącej o tym, jak niderlandzcy myśliciele na zawsze zmienili kulturę europejską. Wpływy Oświecenia badał w wielu krajach: od Portugalii do Rosji i od Irlandii do Sycylii. Genezę tej rewolucji myślowej sprowadził on do źródła, a mianowicie do Benedictusa de Spinozy, mieszkającego czasowo w Amsterdamie żydowskiego szlifierza soczewek, który przez innych wiernych został wyklęty jako wiarołomca.

Przed ukazaniem się tej książki wśród historyków dominował pogląd, że Oświecenie ukształtowała międzynarodowa różnorodność. Jeżeli Oświecenie rzeczywiście byłoby międzynarodowym zjawiskiem, to rola niderlandzkich myślicieli byłaby nikła. Angielscy myśliciele, jak Locke i Newton oraz francuscy filozofowie, jak Voltaire czy Rousseau byłiby ważniejsi. Israel prowadził poszukiwania w źródłach w 9 różnych językach i za każdym razem napotykał nazwisko Spinozy i jego zwolenników spinozystów, zazwyczaj przedstawianych w niekorzystny sposób. Według Israela, wszechobecność radykalnych myślicieli w pismach, które przebadał, wskazuje na wielki wpływ, jaki mieli oni na umiarkowane Oświecenie. Ten główny prąd filozofii ukształtował się w wyniku ciągłej walki między konserwatystami a radykałami.

Praca Israela „Radykalne Oświecenie”, nagrodzona jako najlepsza praca historyczna roku 2001, została niedawno wydana po holendersku przez wydawnictwo Van Wijnen. Było to przyczyną przyjazdu autora do Holandii. W księgarni w Lejdzie, niedaleko od domu Spinozy w Rijsburgu, podczas rozmowy Israel stwierdził: „To dobrze, że Oświecenie jest w centrum politycznej debaty. To dowodzi zrozumienia istoty nurtu. Jesteśmy mianowicie w środku. Radykalne Oświecenie, w którym nie ma miejsca dla Boga, stawia przed nami ważne pytania. Na czym opieramy porządek moralny bez Boga? To istotne, żeby o tym rozmawiać.”

Każdy, kto rozmawia z tym eleganckim mężczyzną z wąsikami a'la David Niven, na pewno będzie pod wrażeniem jego wiedzy. Mówi on o Voltaire, że początkowo był zwolennikiem umiarkowanego oświecenia i dlatego przez ówczesnego papieża Benedictusa XIV, wielbiciela nowoczesnej nauki, został „wzięty w ramiona”. Papież wysłał nawet list do tego sławnego kpiarza, w którym pisał, że się cieszy, że obaj stoją po tej samej stronie umiarkowanego oświecenia, co Locke i Newton. Wywołało to gniew francuskich jansenistów,

którzy stwierdzili, że: „Voltaire musi być bardzo zdziwiony, że papież pisze do niego podczas, gdy z nami nie chce rozmawiać”.

Radykalną myślą zmieniającą świat było to, że nad ludźmi nie ma czuwającego Boga. W XVII wieku, wyjaśnia Israel, prawie wszyscy wierzyli w wyższe moce kierujące światem. Dlatego ludzie modlili się i błagali Boga, by chronił ich i bronił. Ponieważ umierali młodo, ich myśli zajmowała przeważnie troska, czy po śmierci pójdą do nieba, czy do piekła. W nowożytnych czasach ten strach zaczął powoli zanikać.

Dzięki naukowej rewolucji Newtona odkryto, że natura może być wyjaśniona za pomocą praw matematyki. Racjonalizm francuskiego filozofa René Descartes spowodował, że ich wątpliwości zaczęły rosnać. To właśnie Spinoza był tym, który w swych traktatach: „[Traktat teologiczno-polityczny](#)” i „Etyka”, wyciągnął z rozwoju nauki najbardziej radykalne wnioski. Odrzucił on istnienie Boga panującego nad zjawiskami natury i czyniącego cuda. Twierdził, że zamiast bać się, człowiek powinien badać naturę i jej prawa.

Pod wpływem Spinozy ludzka uwaga przesunęła się częściowo z tego, co będzie po śmierci na to, co jest teraz. Dlatego Hirsi Ali, która chce pozbawić muzułmanów strachu przed karą boską na tamtym świecie, może być uznana, według Israela, za spadkobierczynię Spinozy. Obydwoje należą do mniejszości, obydwój jako uciekinierzy przybyli do Holandii, obydwój zostali odrzuceni przez wspólnotę religijną i obydwójgrożono śmiercią za obrażające Boga poglądy.

Jest jeszcze jeden związek między Spinozą i Hirsi Ali: obydwój mają mało zrozumienia dla nietolerancji religijnej. „Inaczej niż umiarkowani myśliciele Oświecenia jak John Locke, uważają zwolennicy radykalnego Oświecenia, że wolność osobista jest ważniejsza niż wolność religijna. U Spinozy wolnością-istotą tolerancji nie jest wolność religii, ale problem podporządkowania. Tolerancja dotyczy według Spinozy przede wszystkim wolności jednostki a nie istnienia obok siebie różnych kościołów i jeszcze mniej wolności kościelnych struktur zwiększających zwolenników kościoła, bogactwa kościoła i wolności do budowania kościelnych, naukowych instytucji. Chociaż każdy musi mieć wolność do wyrażania swoich religijnych poglądów na własny sposób, to powinno być zabronione istnienie dużych kościelnych gmin. Państwo powinno mieć prawo i obowiązek ograniczać religię, ponieważ ta może przeciwdziałać państwu w wypadkach spornych.”.

W radykalnym Oświeceniu swoje źródło ma nie tylko pogląd Hirsi Ali na ograniczenie wolności specjalnego szkolnictwa (szkoły profilowane na bazie religii) i wolności religii. Również jej pytanie do dzieci podczas wizyty w szkole islamistycznej: co dla nich jest ważniejsze — Allah czy Konstytucja, w tym ma swoje korzenie. Hirsi Ali chce ograniczyć wolność podstawowych szkół muzułmańskich i kontrolować co tam się mówi w zakresie religii. Israel: "Radykalne Oświecenie upatruje genezę i cel religii w popieraniu posłuszeństwa prawom państwa. Każda religia musi więc być podporządkowana interesom państwa".

Israel ma zastrzeżenia do sposobu prowadzenia dyskusji w Holandii. Po pierwsze krytykuje niewiedzę Holendrów — ich brak znajomości tradycji radykalnego Oświecenia. Po drugie uważa on za złe, że debata skierowana jest do określonych grup religijnych i ludności. „Uważam za błędne twierdzenie, że Holendrzy muszą bronić swojego dziedzictwa Oświecenia przed nowo przybyłymi imigrantami. Takie sformułowania prowadzą do ksenofobii i rasizmu. Fakt, że nowo przybyli imigranci przeważnie są muzułmanami, nie powinien mieć znaczenia. Powinno być ważne, że to ludzie stanowią sedno tolerancji, demokracji i wolności jednostki. Całkowicie nie ma znaczenia, skąd pochodzą a wręcz odwrotnie, trzeba podkreślać, że cały ten świat dzielimy z innymi i że to ludzkość jest podstawową wartością.”

Israel ma niskie mniemanie o postmodernistycznej krytyce myślicieli Oświecenia. Termin 'fundamentalistyczne Oświecenie' jest według niego: „rozumiany jako polityczna strategia wykorzystywana do wytworzenia złej prasy wokół Ayaan Hirsi Ali. Filozoficznie jest to nonsens. To tylko różnica między zrozumieniem a wiarą. Jeśli Spinoza mówi o zrozumieniu, to oznacza stwierdzenie, że coś jest tak pewne jak dwa plus dwa równa się cztery. To nie jest wiara, ale matematyczna pewność.”

Konserwatywna krytyka zarzuca Oświeceniu, że traktuje przeszłość jako przesąd. Według Israela jest to zbyt daleko idące wnioskowanie. Myśl, że przeszłość pozostaje w tyle, najbardziej uwidacznia się w Anglii, gdzie analityczna tradycja w filozofii jest bardzo mocna. Historia filozofii jest tam uważana za historię błędów, jako rodzaj procesu ewolucyjnego, w którym pozostają tylko najlepsze pomysły. W „Radykalnym Oświeceniu” idee z przeszłości są brane na serio. W Niemczech w XVIII wieku, przez zwolenników Jakoba Thomasiusa została wprowadzona wręcz nowa dyscyplina. Według niej ten, kto nie zna historii filozofii nie jest

filozofem. Tak więc trudno twierdzić, że Oświecenie nie liczyło się z przeszłością.

Konserwatyści twierdzą, że Oświecenie nie odróżnia dobra od zła. Israel nie zgadza się również z tym poglądem. „Najważniejszym celem radykałów Oświecenia było zrekonstruowanie moralnego porządku na bazie czysto sekularnej. Spinoza rozstał się z dobrem i złem tylko w teologii, w absolutnym sensie, ale nie w sensie socjalnym tych słów. Nie jest on postmodernistycznym relatywistą.”

„Myśli ludzkie nie są nierealnymi myślowymi pragnieniami”, mówi Israel. „To, co mi się wydaje ważne to to, że my wszyscy dzielimy ten sam świat i te same warunki. Urojeniem jest myśl, że brytyjska kultura jest tak ważna, że trzeba ją chronić przed Unią Europejską, która w przyszłości może stać się federacją republik. Ludzie żyją takimi urojeniami i często te urojenia stają się potężne. Tak było z faszyzmem. To było bardzo głupie, i tylko głupcy mogli w to poważnie wierzyć.”

Wniosek: rozum jest słaby. „Wielu myślicieli Oświecenia to widziało”, mówi Israel. „Uważali oni, że przesady i niewiedza zawsze będą miały więcej zwolenników niż czysty rozsądek. Dlatego zwolennicy Spinozy chcieli dla wszystkich jednej jedynej religii, która dałaby ludziom podstawowe zasady miłości bliźniego i sprawiedliwości. Większość ludzi, sądzili, nie potrafi żyć bez wiary a tylko niewielu bez rozsądku.”

*

Yoram Stein, "Trouw", 2005-05-06.

(Publikacja: 10-05-2005)

[Oryginał.](http://www.racjonalista.pl/kk.php/s,4128) (<http://www.racjonalista.pl/kk.php/s,4128>)

Contents Copyright © 2000-2008 by Mariusz Agnosiewicz

Programming Copyright © 2001-2008 Michał Przech

Autorem tej witryny jest Michał Przech, zwany niżej Autorem.

Właścicielem witryny są Mariusz Agnosiewicz oraz Autor.

Żadna część niniejszych opracowań nie może być wykorzystywana w celach komercyjnych, bez uprzedniej pisemnej zgody Właściciela, który zastrzega sobie niniejszym wszelkie prawa, przewidziane w przepisach szczególnych, oraz zgodnie z prawem cywilnym i handlowym, w szczególności z tytułu praw autorskich, wynalazczych, znaków towarowych do tej witryny i jakiegokolwiek ich części.

Wszystkie strony tego serwisu, wliczając w to strukturę podkatalogów, skrypty JavaScript oraz inne programy komputerowe, zostały wytworzone i są administrowane przez Autora. Stanowią one wyłączną własność Właściciela. Właściciel zastrzega sobie prawo do okresowych modyfikacji zawartości tej witryny oraz opisu niniejszych Praw Autorskich bez uprzedniego powiadomienia. Jeżeli nie akceptujesz tej polityki możesz nie odwiedzać tej witryny i nie korzystać z jej zasobów.

Informacje zawarte na tej witrynie przeznaczone są do użytku prywatnego osób odwiedzających te strony. Można je pobierać, drukować i przeglądać jedynie w celach informacyjnych, bez czerpania z tego tytułu korzyści finansowych lub pobierania wynagrodzenia w dowolnej formie. Modyfikacja zawartości stron oraz skryptów jest zabroniona. Niniejszym udziela się zgody na swobodne kopiowanie dokumentów serwisu Racjonalista.pl tak w formie elektronicznej, jak i drukowanej, w celach innych niż handlowe, z zachowaniem tej informacji.

Plik PDF, który czytasz, może być rozpowszechniany jedynie w formie oryginalnej, w jakiej występuje na witrynie. **Plik ten nie może być traktowany jako oficjalna lub oryginalna wersja tekstu, jaki zawiera.**

Treść tego zapisu stosuje się do wersji zarówno polsko jak i angielskojęzycznych serwisu pod domenami Racjonalista.pl, TheRationalist.eu.org oraz Neutrum.eu.org.

Wszelkie pytania prosimy kierować do redakcja@racjonalista.pl